

Dietrich Jung

Modernisering og islampolitik i det nederlandske Indien¹

Artiklen undersøger den hollandske kolonipolitik i Indonesien, hvis såkaldte etiske politik kan betragtes som en forløber for vestlige staters aktuelle involvering i stats- og nationsbygning i Mellemøsten. Det sker gennem en introduktion af Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936), som ud over at være kolonirådgiver også var Hollands førende orientalist og grundlægger af de moderne islamiske studier. Ved at fokusere på Hurgronjes liv og værk, som kan betragtes som en af Europas første områdespecialister, udrages en række indsigter fra hans fejlslagne moderniseringspolitik, som også synes at have aktuel relevans for udenrigspolitiske beslutningstageres forsøg på at demokratisere Mellemøsten. Det gælder ikke mindst Hurgronjes måde at forholde sig til politiseringen af islam, der viser påfaldende fællestræk med det ideologiske tankesæt, ud fra hvilket de liberale internationalister har forsøgt at fremme demokrati i Mellemøsten.

Mere end fem år efter terrorangrebene den 11. september 2001 ser det sløjt ud for demokratiet i Mellemøsten. Denne vurdering gælder i hvert fald, når man forstår demokrati som kombinationen af demokratisk funderede institutioner, frit valg af politiske repræsentanter, en liberal retsstat og et pluralistisk organiseret samfund. Selvom Afghanistan, Irak, Iran og det palæstinensiske selvstyre har oplevet relativt retfærdige demokratiske valg, viste disses udfald sig dog at være højt problematiske. Mens regeringerne i Afghanistan og Irak kun kan bevare magten ved hjælp af udenlandske troppers tilstedeværelse, provokerer den iranske præsident Ahmedinejad og det palæstinensiske Hamas ikke blot det internationale samfund, men også de verdsligt indstillede demokratiske kræfter i deres egne lande. I lande som Syrien, Yemen, Jordan og Egypten kan valg dårligt tilsløre de politiske regimers autokratiske karakter, og de fleste stater på den Arabiske Halvø er stadig i „familiebesiddelse“. I Libanon, hvor man efter de syriske troppers tilbagetrækning i juni 2005 fornemmede et demokratisk forår, har „sommerkrigen“ i 2006 mellem Israel og Hizbollah vist, at de demokratisk valgte institutioner er magtesløse i krisetilfælde. Kort sagt er resultatet af den demokratisering af Mellemøsten, som de vestlige lande ophøjede til et sikkerhedspolitisk program efter 11. september 2001, næsten fuldstændigt negativt, i hvert fald indtil videre. Spørgsmålet er nu hvorfor?²

En række mere eller mindre akademiske analyser besvarer dette spørgsmål ved at tillægge regionen en form for undtagelsesstatus. Forskellige socioøkonomiske, historisk-politiske eller kulturelle variabler gøres ansvarlige for mangelen på demokratisk udvikling. I forsøg på at forklare fx rentierstaten føres den

fortsatte eksistens af autoritære styreformers i Mellemøsten tilbage til den specifikke position, regionen har på verdensmarkedet på grund af olien. De analyser, som tillægger kulturelle variabler en afgørende forklaringsværdi, er uenige om, hvorvidt de mellemøstlige regimers autoritære karakter er en arabisk eller islamisk arv. Især forestillingen om islam og demokrati som to uforenelige størrelser nyder stor anerkendelse i den debat, der føres i de offentlige medier. Denne tese om uforeneligheden mellem islam og en moderne, demokratisk kultur er en nærmest klassisk topos, der har domineret den offentlige tematisering af forholdet mellem den muslimske verden og den såkaldte vestlige verden siden det 19. århundrede. Samuel Huntingtons udtalelser om modsætningen mellem vestlig demokratisk kultur og islam er således kun en nutidig gentagelse af, hvad flere generationer af orientalerister har sagt længe før hans tid.

I nærværende artikel vil jeg give mig i kast med denne klassiske topos og vil på grundlag af et historisk eksempel – den nederlandske kolonimagts såkaldte nye etiske politik i det muslimske Indonesien – undersøge forholdet mellem islam, vesten og modernitet. Gennem en diakron sammenligning vil jeg søge at uddrage en lære af den hollandske kolonipolitik for de nutidige bestræbelser på at demokratisere Mellemøsten. Jeg vil knytte min analyse sammen med en bestemt persons liv og virke, nemlig den nederlandske orientalist og koloniembedsmand Christiaan Snouck Hurgronje. Han kan med rette betegnes som en af de første regionale specialister med en akademisk viden, der byggede på specifikke sproglige og praktiske kompetencer. I forbindelse med en række religiøst motiverede opstande på Sumatra og Java, især krigen i Aceh (1873-1903), anbefalede Hurgronje den nederlandske koloniforvaltning i Indonesien at forbinde den koloniale moderniseringspolitik med en specifik islampolitik. På arketypisk vis forenede Hurgronje derved sit specifikke kendskab til regionen med den generelle viden, der karakteriserede de liberale europæiske intellektuelles moderniseringsteoretiske tankegang ved udgangen af det 19. århundrede. En analyse af Snouck Hurgronjes virke forekommer mig derfor særligt velegnet til den specifikke tematik i dette temanummer af *Politica*.

Først vil jeg kort gennemgå den historiske kontekst for Nederlandenes nye etiske politik i Indonesien. Dernæst vil jeg give en beskrivelse af Snouck Hurgronjes levned og videnskabelige arbejde for derved at belyse dennes islampolitik i Indonesien. Slutteligt vil jeg igen vende blikket mod aktuelle begivenheder og diskutere, hvorvidt den nederlandske kolonipolitiks erfaringer kan være af relevans for nutidige moderniseringspolitiske tiltag.

Nederlandenes „liberale“ kolonipolitik

I forbindelse med krigen i Aceh (1873-1903) begyndte den nederlandske regering ved udgangen af det 19. århundrede at revidere sin kolonipolitik. Den politiske elite i Nederlandene indførte en ny kolonipolitisk strategi, presset af

liberale kræfter i hjemlandet og af en række voldsomme opstande, som siden ca. 1820 gentagne gange var brudt ud blandt bønder på Java og Sumatra. Den hidtidige forvaltning af Indonesien, baseret på kolonial udbytning, skulle erstattes af en moderniseringspolitik, der officielt havde til formål gradvist at bringe det indonesiske samfund tættere på Hollands eget civilisationsniveau. I betragtning af, at især lokale islamiske retslærde – de landlige *ulama* – spillede en ledende rolle i mobiliseringen af antikoloniale opstande, var denne reformpolitik religionspolitiske komponent ikke uvæsentlig. I Aceh havde *ulama* nemlig erklæret „hellig krig“ (*jihad*) mod kolonimagten og derved givet politiseringen af islam i kolonierne et iøjefaldende symbolsk udtryk (Lapidus, 2002: 658-660).

Udgivelsen af bogen *De etbische koers in de koloniale politiek* af journalisten Pieter Brooshooft gav Nederlandenes koloniale moderniseringspolitik dens navn (Steenbrink, 1993: 92). Betegnelsen „etisk politik“ bør dog ikke forlede nogen til at tro, at den højlydte agitering for etisk-moralske motiver i Den Haag ikke var forbundet med hensynsløs militær bekæmpelse af opstande i kolonierne. Den etiske politiks ideologi dækkede reelt over kolonial undertrykkelse, der nu blev retfærdiggjort som Nederlandenes moralske forpligtelse til at modernisere Ostindiens tilbagestående samfund. Erklæringen om modernisering og liberalisering af forholdene i Ostindien tjente dermed først og fremmest som forsvar for opretholdelsen af kolonial dominans, med dens økonomiske og militære omkostninger, mod anfægtelser fra politisk liberale og socialistiske kredse i Nederlandene selv (Locher-Scholten, 1994: 111).

Nederlandenes „liberale“ kolonipolitik, der kan føres tilbage til en kompleks sammenhæng mellem ofte modstridende overvejelser og interesser, havde således ikke til formål at forberede det nederlandske Ostindien på dets uafhængighed som suveræn stat. Tværtimod blev indførelsen af demokratiske og markedsøkonomiske elementer betragtet som et effektivt middel til at styrke forbindelsen mellem kolonien og moderlandet mod interne og eksterne angreb på kolonipolitikken (Vlekke, 1945: 179). På denne måde adskilte det tidlige 20. århundredes etiske politik sig fra den normative begrundelse, hvormed demokratiseringen af Mellemøsten søges fremmet i dag. Desuden er formålet ikke længere integration af territorier i koloniale magtområder, men derimod kvalifikation som formelt ligeberettiget medspiller i det internationale stats-samfund.

Når man ser bort fra de forskellige historiske og verdenspolitiske kontekster, ligner de to ideologier hinanden i deres forsøg på at fremskynde en modernisering og demokratisering af perifere verdensdele. Derudover forekommer også nutidige interventioner at være konfronteret med en række udfordringer, som kan tale en sammenligning med den nederlandske kolonipolitik udfordringer. Især i Afghanistan og i Irak konfronteres internationale aktører med

lignende problemstillinger. Også der gælder det om at organisere opbygningen af moderne politiske institutioner og udvikling af markedsøkonomiske rammer i en kontekst af i det mindste delvist religiøst motiverede militære opstande. På samme måde som de nederlandske kolonitropper i Aceh konfronteres de vestlige koalitionstropper i Irak og i Afghanistan med militære udfordringer i form af en guerillakrig, for hvilken politiseringen af islam danner en lokal og global ideologisk kontekst.

Christiaan Snouck Hurgronje: orientalist og kolonipolitiker

I lyset af den skarpe kritik, som den amerikanske besættelsesmagts relativt ukyndige fremgangsmåde i Irak udsættes for (Dodge, 2005, 2006; Synnott, 2005; Yousif, 2006), overrasker den gennemtænkte strategi, hvormed den nederlandske regering forfulgte sine kolonipolitiske interesser i Indonesien i slutningen af det 19. århundrede. Den nederlandske koloniforvaltnings fuldstændigt anderledes fremgangsmåde fremgår tydeligt af udnævnelsen af Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936) som „rådgiver i arabiske og interne anliggender“. I 1889 udsendte Den Haag den kendte orientalist og kritiker af kolonipolitikken til Batavia. Professoren i islamisk ret ved universitetet i Leiden fik dermed mulighed for direkte at bidrage til udformningen af nederlandsk kolonipolitik i Indonesien. I denne nye stilling kombinerede Hurgronje sin akademiske interesse for islam med sit statspolitiske mål om at fremme forbindelsen mellem koloni og moderland gennem en ny kolonipolitik rettet mod de samfundsmæssige forhold i Ostindien. Som følge af dette spillede Hurgronje ikke blot en central rolle i definitionen og realiseringen af den nye etiske politik, han påvirkede også i høj grad koloniforvaltningens politiske strategi under krigen i Aceh (Reid, 1969: 271).

Efter grundigt at have undersøgt situationen i området foreslog Snouck Hurgronje, at den hårde militære undertrykkelse af religiøst motiverede opstande skulle kombineres med en fordragelig holdning til muslimske troende. Han kritiserede den negative forestilling blandt Den Haags verdslige og kristne politikere om, at islam generelt måtte betragtes som en fjende af nederlandske interesser. På baggrund af sin akademiske viden om islam opfordrede han koloniforvaltningen til at drive en aktiv religionspolitik og skelne nøje mellem politiske og religiøse aspekter i bekæmpelsen af opstande. Det var den politiske islam – og ikke muslimerne i sig selv – der skulle bekæmpes med alle givne midler (Vanderbosch, 1959: 196-201; Vlekke, 1945: 173).

Med Christiaan Snouck Hurgronje havde den nederlandske regering udsendt en næsten arketypisk regionsspecialist til Indonesien. Hurgronje blev født den 8. februar 1857 som søn af en calvinistisk præst. Som mange andre orientaler i det 19. århundrede begyndte han sin akademiske uddannelse med teologi, som han studerede ved universitetet i Leiden. Universitetets teo-

logiske fakultet var præget af Abraham Kuehnens bibelkritiske arbejde, som søgte at forbinde den kritisk-videnskabelige analyse af biblen og dens positivistiske idealer med den kristne åbenbaring (De Vries, 1968). Snart skiftede Hurgronje dog til semitisk filologi, hvor professorerne ligesom teologerne også var inspireret af den historisk-kritiske metode. I november 1880 fik han tildelt doktorgraden på baggrund af sin afhandling om historie og ritualer i den muslimske pilgrimsfærd til Mekka (*Het Mekaansche Fest*). Dernæst underviste Hurgronje i 1881-87 ved Instituttet til Uddannelse af Koloniembedsmænd i Leiden. På denne tid begyndte han at beskæftige sig med islamisk ret, og han tog til Mekka i februar 1885, hvor han „i skyggen af Kaaba“ studerede teologi og jura. Hurgronje planlagde selv at deltage i *hajj*, men måtte forlade byen i august 1885 efter officielt at være blevet beordret til at forlade den hellige by inden *hajjs* begyndelse (Bousquet, 1957: XV). Hurgronje bearbejdede sine indtryk og iagttagelser fra de syv måneders ophold i Mekka i en række publikationer om denne traditionelle såvel som „kosmopolitiske“ bys historie og sociale samtid. I 1888-89 udgav han på tysk to omfangsrige bind om Mekka, hvoraf et kapitel omhandlede de indonesiske samfund i Mekka – især de acehnesere, der opholdt sig i byen (Pedersen, 1957: 22-26).

Hurgronjes interesse for det indonesiske samfund i Mekka kan betragtes som en optakt til hans studier af acehneserne, som han arbejdede intensivt med i det nederlandske Ostindien i juli 1891. Koloniforvaltningen udsendte ham til Batavia for at udarbejde en analyse af islams politiske rolle i regionen. Som han havde gjort i Mekka bosatte Hurgronje sig i Aceh for gennem direkte deltagelse og iagttagelser at undersøge acehnesernes dagligdag. Indtil februar 1892 indsamlede han materiale om acehnesernes kultur, religion, sprog, politik og økonomiske betingelser, hvilket han udgav i to bind i 1893-94 (Hurgronje, 1906a: V). Begge bind indeholder detaljerede beskrivelser og analyser af samfundet i Aceh, og Hurgronje behandlede så forskellige emner som styringsformer, retsorden, opdeling af jord, handel og produktion, hverdagsliv, arkitektur, litteratur, lege, kunst og religiøse forestillinger og rituelle skikke – ofte kædet sammen med mere generelle refleksioner om islam.

Snouck Hurgronje kan på baggrund af dette studium med rette betragtes som en af grundlæggerne af den moderne islamforskning, der frigjorde sig af de filologiske videnskabers dominans.³ Med sin kombination af „skrivebordslærdhed“ og feltstudier svarer Hurgronje slet ikke til den stereotype orientalist – populariseret af Edward Said (1978) – der konstruerede den orientalske verden alene ud fra tekstanalyser. Desuden må hans kombination af historisk og filologisk hermeneutik med den spirende kvalitativt empiriske socialvidenskabs metoder – hvilket han vel allerede lærte under sit teologistudium – stadig anses som retningsgivende i dag.

Det er dog ikke kun akademikerne Hurgronje, der taler i disse værker. Alle-

rede i indledningen til *Den Acehnesen* kommer rådgiveren for den nederlandske koloniforvaltning til orde i en skarp kritik af den hidtidige kolonipolitik. Alt for længe stod et uvidende flertal i moderlandet bag den koloniale strategi, og først nu – efter en katastrofal periode med opstande – havde de forstået, at Aceh måtte bringes ind i det internationale samfund af civiliserede stater, og at dette kun kunne lykkes på baggrund af en bevidst islampolitik (Hurgronje, 1906a: VII-XVII). Her tænkte Hurgronje især på *jibads* „doktrin“, hvormed de lokale *ulama* mobiliserede befolkningen til modstand mod de nederlandske kolonitropper i Aceh. Kun hvis muslimerne opgav denne „middelalderlige“ doktrin, ville de være i stand til at indtage en ligeværdig plads blandt de udviklede samfund (Hurgronje, 1906b: 337). Hurgronje mente, at en sådan reform af en tilbagestående islam kun var mulig med opdragende hjælp og direkte politisk indflydelse fra de europæiske magter. Historiens gang havde tildelt Nederlandene opgaven at fremme denne civilisatoriske proces i Aceh. Den vellykkede pacificering af Aceh – og dermed også sejren over en politiseret islam, baseret på middelalderlige doktriner – ville samtidig være afgørende for det fremtidige forhold mellem den nederlandske regering og alle muslimer i det nederlandske Ostindien (Hurgronje, 1906b: 351).

I sin tankegang og handlinger repræsenterede Hurgronje den verdslige, liberalt tænkende intellektuelle, hvis udenrigspolitiske holdning imidlertid i høj grad afspejlede Europas imperialistiske magtpolitik historiske realitet. Hans politiske mål om at oprette et ganske vist geografisk delt, men politisk forenet, nederlandsk statsvæsen i Europa og Sydøstasien reflekterede en generel udvikling i nederlandsk kolonipolitik, der siden ca. 1850 havde ændret sig fra en ren kommerciel udbytningspolitik til en sikring af oversøiske territorier. I Hurgronjes doktorafhandling om *hajj*, som han afsluttede i 1880, kan man tydeligt se, hvor tæt knyttet politiske interesser og valget af videnskabelige emner var i dette klima af videnskabeligt opbrud og imperialistisk magtkamp. K.F. Holle (1829-96), Hurgronjes forgænger i embedet som rådgiver for regeringen i det nederlandske Indien, havde allerede i 1873 gjort opmærksom på *hajjs* radikaliserende rolle. I en af regeringen bestilt analyse af de sociale følger af pilgrimsfærden, betegnede han indonesere, der vendte tilbage fra Mekka, som en kilde til fanatisme og had mod den nederlandske forvaltning (Steenbrink, 1993: 76-79). Pilgrimsfærden var dermed ikke kun en udfordring for islamforskeren Hurgronje, men også et forskningsfelt af største politiske betydning.

Snouck Hurgronjes overbevisning om, at religiøse traditioner står i et modsætningsforhold til moderne udvikling, svarede til samfundspolitisk almenvinden i hans samtid. Også i Nederlandene havde antiklerikale og religionsfjendtlige strømninger i løbet af det 19. århundrede bragt den fremherskende strenge calvinisme, et stivnet dogmatisk system, i defensiven. Generelt så euro-

pæiske verdslige intellektuelle dog især katolicismen som deres fjende. Katolicismen stod så at sige fadder til den verdslige erkendelse om den principielle uforenelighed mellem religion og modernitet – gennem den romerske ultramontanismes sejr, dvs. Pave Pius IXs (1860) *Syllabus* mod den moderne verden, og gennem den generelle bekræftelse af den katolske kirkes anti-moderne holdning på det første Vatikankoncil i 1869/70 (Schatz, 1992). Det kan derfor formodes, at de analogier mellem islam og den katolske kirke, som jævnlig optræder i Hurgronjes værk, ikke kun er udtryk for rent videnskabelige holdninger, men også afslører den liberale intellektuelles generelt antiklerikale holdning.⁴ Selvom Christiaan Snouck Hurgronje i mange henseender var en innovativ tænkner, så var han dog også et barn af sin tid. Derfor kan hans handlinger i Indonesien kun forstås i kontekst af de datidige politiske og intellektuelle strømninger.

Bekæmpelse af opstande og ombejling af de koloniserede

De to hovedformål, som Snouck Hurgronje forfulgte i det nederlandske Ostindien, skal forstås i sammenhæng med den nye etiske politik. Hurgronje var en central figur i denne koloniale reformpolitik, og han dannede et skoleeksempel for en hel generation af nederlandske og indonesiske koloniembedsmænd, der arbejdede på Kontoret for Interne Anliggender efter ham (Steenbrink, 1993: 91). Ifølge Hurgronje var nedkæmpelsen af opstanden i Aceh et nødvendigt første skridt mod opfyldelsen af hans langsigtede mål om at sikre indonesernes evige politiske loyalitet over for moderlandet Nederlandene. Udskiftning af den koloniale udbytningspolitik med en kolonial udviklingspolitik skulle gradvist bringe Ostindiens befolknings levestandard op på niveau med det nederlandske samfund. Alene på denne måde ville det lykkedes koloniforvaltningen at vinde de koloniserede befolkningers politiske loyalitet og dermed konsolidere Nederlandenes politiske fundament (Vlekke, 1945: 174). Ifølge de nederlandske kolonisatorer var muslimerne i Ostindien nu ikke længere kættere og fjender af den kristne tro, men snarere tilbagestående indbyggere i en koloni, som moderlandets opdragende foranstaltninger skulle bringe op på niveau med den datidige europæiske civilisation (Steenbrink, 1993: 76). I grunden var Snouck Hurgronjes islampolitik et middel til at realisere denne overordnede politiske vision: Moderniseringen af det indonesiske samfund i henhold til den nederlandske model og derved omdannelsen af det koloniale forhold til et varigt bånd mellem moderland og koloniområder.

For at omsætte denne vision til virkelighed ville Hurgronje benytte sig af den mangfoldighed af politiske, religiøse og sociale loyalitetsforhold, som han havde afdækket gennem sine analytiske studier af det acehnesiske samfund. Ganske vist anså han den politiske islam som den største udfordring for kolonipolitikken, men han tilbageviste samtidig den deterministiske opfattelse, at

islam var den væsentligste – hvis ikke den eneste – kilde til politisk legitimitet i Indonesien. I den indflydelsesrige hævdsret (*adat*), samt i det traditionelle indonesiske aristokrati, så Hurgronje to dybt rodfæstede sociale institutioner, der altid havde begrænset islams indflydelse. Han undersøgte overensstemmelser og afvigelser mellem acehnisk retspraksis og islamisk lov og konkluderede, at det kun delvist og midlertidigt var lykkedes *ulama* at tilpasse almen retspraksis til islamisk lovs normer (Hurgronje, 1906a: 15). Landets traditionelle elite underkastede sig også kun tilsyneladende den islamiske orden (1906a: 6), men anså i virkeligheden sig selv som vogtere af lokale traditioner rodfæstet i hævdsretten. Men dermed anså de lokale herskere den øgede magt, som *ulama* fik gennem deres opstande mod koloniforvaltningen, som en direkte trussel mod deres politiske og økonomiske privilegier (1906a: 160).

Ud fra disse iagttagelser konkluderede Snouck Hurgronje, at koloniforvaltningen kunne udnytte befolkningens traditionelle forankring samt deres lokale ledere i kampen mod de islamistiske kredsers anti-koloniale modstand i dens regionale og pan-islamiske former.⁵ På baggrund af de to distinktioner mellem indlevede traditioner og religion på den ene side og mellem islam som politisk faktor og religiøs faktor på den anden side, agiterede Hurgronje for sin politiske „dobbeltstrategi“ bestående af tolerance og militær hårdhed, dvs. koloniforvaltningens bevidste neutralitet i forhold til trosanliggender og en resolut undertrykkelse af islam som politisk ideologi (Benda, 1972: 88). Derudover påbegyndte han oprettelsen af et moderne uddannelsessystem med det nederlandske system som forbillede. Det var hensigten, at den traditionelle elites yngre generation – som Hurgronje på baggrund af den førnævnte interessekonflikt betragtede som en slags naturlig allieret – her skulle gennemgå en vestlig uddannelse og derved befries af sine bånd til islam og vindes for det fælles statsdannelsesprojekt (Steenbrink, 1993: 89).

Med denne „del og hersk“-politik lykkedes det Snouck Hurgronje at bidrage til forbedringen af sikkerhedssituationen i Ostindien, især hvad angår krigen i Aceh. Mens Hurgronjes strategi således fremmede den nederlandske kolonipolitiks kortsigtede mål og bidrog til landets midlertidige fredeliggørelse, slog den nye etiske politik imidlertid fejl på langt sigt. Da Hurgronje overtog sin stilling, var den politiske islam blot en vag udfordring for koloniforvaltningen. Da han døde, var den imidlertid blevet en fast etableret politisk størrelse og kom til at spille en vigtig rolle i kampen om Indonesiens uafhængighed. Ironisk nok blev netop det moderne uddannelsessystem, som han grundlagde, til arnested for nationalisme og en islamisk renæssance (Steenbrink, 1993: 88; Lapidus, 2002: 661-666). Man kan spørge sig selv, hvorfor den religionspolitik, som Snouck Hurgronje agiterede for, ikke var i stand til at tilvejebringe det fastetablerede loyalitetsforhold mellem koloni og moderland, som Hurgronje ønskede.

Snouck Hurgronjes politiske strategi bar præg af en indre selvmodsigelse, som han i det mindste selv nok var delvist klar over. Instrumentaliseringen af de traditionelle sociale institutioner i nederlandsk Ostindien kunne kun på kort sigt understøtte hans nye kolonipolitiske mål. Den fremadskridende modernisering af det indonesiske samfund ville jo uundgåeligt undergrave disse traditionelle sociale strukturers indflydelse, og dermed også deres mulighed for at begrænse den islamiske tros politiske rolle ved hjælp af den traditionelle elite og hævdsretslige institutioner. Samtidig med denne svækkelse af de traditionelle sociale strukturer ville de islamiske aktører derfor genvinde deres styrke og modsætte sig Hurgronjes ønskede politiske sammensmeltning af koloni og moderland. På den måde blev det alligevel islam, der stod i vejen for hans politiske vision om modernisering gennem kolonial statsdannelse. Den adskillelse af politik og religion, som han agiterede for, samt den forsonlige holdning til den islamiske tro, der var forbundet hermed, kunne derfor kun udgøre et midlertidigt middel i en kamp, der først kunne vindes ved islams fuldstændige forsvinden som en relevant faktor i Indonesiens samfundsmæssige og politiske liv (jf. Benda, 1972). Hurgronje satsede åbenbart på, at inddæmningen af islam gennem de traditionelle sociale strukturer ville fungere, indtil de verdslige studenter fra hans nye uddannelsesinstitutioner kunne overtage denne opgave og holde de islamiske kræfter i skak.

Denne fejlberregning i Hurgronjes religionspolitik og hans ambivalente holdning til islam var formodentlig rodfæstede i det datidige Europas intellektuelle tidsånd. Idet han satte modernisering lig med verdsliggørelse og vestliggørelse, var det ham ikke muligt at anse religion i almindelighed – og islam i særdeleshed – som en potentiel faktor til fremme af Indonesiens modernisering. Bag hans religionspolitik skjulte sig en evolutionær teori, ifølge hvilken det religiøse liv udvikler sig fra primitive former over mellemstadier til et videnskabeligt funderet verdenssyn, og hvor det religiøse til sidst selv forsvinder som indflydelse i moderne samfund.⁶ Ud fra dette synspunkt kunne det moderne Indonesien hverken være et islamisk Indonesien eller et land baseret på hævdsretslige institutioner og traditionelt aristokrati. Indonesiens udvikling måtte følge Europas historiske eksempel og skulle svare til den samfundsmæssigt accepterede forestilling om, hvordan forholdet mellem religion og politik i den europæiske statsdannelse udviklede sig til en verdsliggørelsesproces. Hurgronje konkluderede, at målet om en europæisk modernisering af Indonesien kunne nås gennem et vestligt uddannelsessystem. I tråd med datidens samfundsteori var Hurgronje overbevist om, at islams betydning nødvendigvis måtte forsvinde under indflydelse af den etiske politiks politiske, økonomiske og kulturelle reformtiltag (jf. også Benda, 1972: 89).

Konklusioner:

Hvad kan vi lære af Nederlandenes „liberale kolonialisme“?

Ovenstående analyse af Snouck Hurgronjes tankegang og handlinger fører os til en række konklusioner, som har betydning for de spørgsmål, der rejses i dette temanummer af *Politica*. Den nederlandske kolonimagts politiske strategi, der – i modsætning til den amerikanske Irak-politik – beroede på et indgående kendskab til de givne sociale forhold i Aceh, opnåede, ud over bekæmpelsen af den militære modstand, næsten ingen af dens erklærede mål. Selv stor regionalspecifik sagkundskab er åbenbart ikke tilstrækkeligt for effektivt at kunne styre makrosociologiske processer såsom opbygningen af demokratiske statslige institutioner. Snouck Hurgronje blev også offer for historiske omstændigheder, som omfattes af den bekvemme socialvidenskabelige formel om utilsigtede følger af tilsigtede handlinger. På samme måde som den datidige nederlandske nye etiske politik vil nutidige makrosociologiske *social engineering*-projekter i Afghanistan og Irak også bringe resultater, der aldrig ville have været forventet af de stater og ikke-statslige aktører, som er aktive i begge lande.

Politik kan naturligvis ikke gennem ubeslutsomhed unddrage sig logikken i disse historiske udviklinger. Dog viser Snouck Hurgronjes eksempel, at sådanne politiske beslutninger så vidt muligt burde underkastes en dobbelt refleksionsproces. Ud over analysen af lokale forhold burde en beslutning om politisk intervention også lede til en kritisk refleksion over de normer, værdier og teoretiske modeller, der styrer ens egen tankegang. På samme måde som Snouck Hurgronjes idé om kolonien og moderlandets harmoniske enhed i et verdsligt og moderne Holland er den nuværende begejstring for en „demokratisering af Mellemøsten“ åbenbart også båret af en ubevidst anvendelse af generaliserede modeller, der udspringer fra vores eget samfunds kognitive og normative basis. Hverken den socialvidenskabelige generalist eller den erfarne regionale ekspert kan derfor alene opnå en tilstrækkelig forståelse af de autoritære styreformer i Mellemøsten. I et forskningspraktisk perspektiv drejer det sig hermed om en nytteløs, ideologisk modstilling af videnskabelige fremgangsmåder, der altid burde kombineres med hinanden.

Til sidst kan der kastes et blik på den rolle som religion – og dermed islam – spiller i moderne samfund. I Snouck Hurgronjes videnskabelige arbejde finder man en konsekvent historisering af islam. I modsætning til mange orientalist, hvis essentialistiske islambillede hidtil delvist har præget vestlige iagttageres tankemåde, vendte Hurgronje sig imod enhver form for essentialisering af islam og analyserede dennes udtryksformer som et resultat af historiske transformations- og assimilationsprocesser. Han satte sig som mål at frigøre islamforskning fra kulturfilosofiske spekulationer og etablere den som en positiv videnskab på baggrund af den historisk-kritiske metode, som han havde tileg-

net sig under sine teologiske og orientalistiske studier i Abraham Kuehnens intellektuelle miljø i Leiden. Ganske vist gik historikeren Hurgronje også her ved selektivt til værks og baserede sit islambillede på visse konceptuelle præmisser, som han ikke reflekterede videre over. Som mange orientaler var Hurgronje overbevist om, at „islams virkelige historie“ begyndte med sammenfaldet mellem religion og politik i Medina (jf. Hurgronje, 1899 og 1924). Derved handler det om en i grunden relativt vilkårlig og historisk anakronistisk slutning. I mellemtiden er den dog blevet et kerneelement i moderne viden om islam, som i løbet af statsdannelserne i den islamiske verden er blevet omsat til det nu politisk relevante spørgsmål, om stat og religion overhovedet kan adskilles inden for islam.⁷

På samme måde har Hurgronje præget det moderne islambillede med sin fiksering på islamisk ret. I den islamiske ret – dvs. islam som en lovreligion – identificerede Hurgronje en slags historisk konstant i islamisk historie. Han forestillede sig islam som et system af relativt strenge, retsligt forankrede religiøse forpligtelser. Hurgronje baserede dermed for det første sit islambillede på et systembegreb, der har haft stor indflydelse på forskellige videnskaber i det 19. århundrede, og hvis konceptuelle indflydelse har gjort sig bemærket fx i biologiens organisationsbegreb, i lukkede filosofiske argumentations-skemata samt i formuleringen af holistiske kulturteorier. For det andet har Jean-Jacques Waardenburg – nok med rette – påpeget, at Hurgronjes forestilling om islam som en streng lovreligion sikkert kan føres tilbage til hans calvinistiske baggrund. Som religiøst opdraget i den dogmatiske hollandske calvinisme lod Hurgronje sig formodentlig lede af en dyb fortrolighed med et religionsbegreb, ifølge hvilket det religiøse primært repræsenteres i form af en systematisk, normativ orden (Waardenburg, 1962: 273). I trivialisert form har disse to aksiomer – en enhed af religion og politik samt definition af islam som lovreligion – varigt præget moderne viden om islam og er i løbet af det 20. århundrede tilsyneladende også blevet til en fast bestanddel af islamistisk selvbeskrivelse.⁸

Disse to eksempler viser, at Snouck Hurgronje, trods sin anvendelse af den historisk-kritiske metode og dennes „nøjagtighed“, var begrænset af sine samtidshistoriske og personlige kognitive præmisser. Dette gælder også hans udkast til en religionspolitisk strategi, som i hovedtræk var baseret på den indtil i dag så vægtige antagelse om en rent verdslig modernitet. Ifølge denne antagelse er religion og modernitet sammenknyttet i et nulsum-spil, hvor mere modernitet lineært modsvarer mindre religiøsitet. Modernisering af et samfund går derfor nødvendigvis godt i spand med en form for verdsliggørelse, kendetegnet ved religiøse værdier og institutioners aftagende betydning for individer og sociale grupper. På længere sigt fører modernisering dermed ikke alene til adskillelse af religiøse og politiske sfærer, men også til det religiøses

forsvinden fra det moderne samfund. I denne forstand var Hurgronjes forslag om at skelne skarpt mellem politik og religion i kolonipolitik det nødvendige første skridt mod en generel verdsliggørelse og dermed modernisering af Indonesien. Islam – dermed frigjort af politisk instrumentaliserings – ville blive stadig mindre samfundsmæssigt betydningsfuld i sammenligning med den verdslige viden, der nu skulle sikre oprettelsen af et moderne uddannelsessystem. På samme måde som i Hurgronjes eget levned, hvor den calvinistiske tro blev erstattet af verdslig videnskab, ville moderne verdslig viden også fortrænge islam i det indonesiske samfund.

Det 20. århundredes historiske udvikling synes i det mindste delvist at have modbevist disse klassiske moderniseringsteoretiske antagelser (jf. Beckford, 2003; Casanova, 2001). Den lineære og teleologiske forståelse af modernisering har vist sig ikke alene at være forkert i forhold til ikke-vestlige kulturer; den har også vist sig at være i bedste fald tvivlsom, hvad angår den „hegemoniske“ vestlige kultur, dvs. USA og Europa. I moderne samfund følger forholdet mellem religion og politik ikke logikken i et nulsum-spil – de to sfærer befinder sig derimod snarere i en samfundsmæssig forhandlingsproces, hvorigenem deres historisk bestemte grænser hver gang defineres på ny. Derved synes en institutionsstruktur ganske vist at vinde frem i pluralistisk-demokratiske samfund, som garanterer gensidig tolerance mellem statens relative autonomi og det religiøse område (Stepan, 2000). Denne form for institutionel verdsliggørelse hænger dog netop ikke sammen med religiøse institutioners forsvinden, men kan give dem muligheden for uafhængig udfoldelse, især inden for civilsamfundets politiske rum.

Snouck Hurgronjes overbevisning om, at det moderne Indonesien ikke længere kunne være et islamisk Indonesien, har i hvert fald indtil videre vist sig at være forkert. I lyset af nutidige internationale interventioner i mellemøstlige staters politiske opbygning burde vi opfatte Hurgronjes fejlslagne strategi som en advarsel. Den stempling af islam som en i princippet antimoderne – og derved også udemokratisk – magt, der ofte kommer til udtryk i debatter om Mellemøstens religiøse og kulturelle særpræg, burde efterhånden høre fortiden til. Som i Europa spiller religion en alsidig og ofte modstridende rolle i moderniseringen af den islamiske verden. Hvis internationale aktører gerne vil fremme udviklingen af demokratiske statsvæsen i Mellemøsten, burde de befri sig fra den stadigt synlige teoretiske ballast, hvormed sekularismen og positivismen har belastet deres tankegang siden det 19. århundrede. De historisk sammenfaldende normer, værdier, religiøse skikke og sociale bevægelser inden for islam kunne lige så godt understøtte udviklingen af demokratiske samfund, som de kunne retfærdiggøre autoritære regimer. Det er netop denne principielle ambivalens i forhold til religion og politik, som kræver differentiering og selvrefleksion i analysen af den muslimske verden. Den, der gerne

vil understøtte de forskelligt funderede demokratiseringsprocesser i Mellemøsten, bør overveje religionens rolle i moderniseringsprocesser og undgå den historisk dybt rodfastede, men fejlagtige, homogenisering af islam som en principiel modstander af moderne udvikling.

Noter

1. Denne artikel opstod i forbindelse med mit forskningsprojekt „Islamic Radicalism and the Global Public Sphere: A Historical Genealogy of Modern Knowledge on Islam“. Forfatteren takker Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd (SSF) for økonomisk støtte til dette projekt og de to redaktører og Marie Juul Petersen for deres nyttige kommentarer til artiklen.
2. For en udførlig analyse af situationen i Mellemøsten, se Jung (2006).
3. Som jeg fik bekræftet af indonesiske akademikere under mit ophold ved det Internationale Islamiske Universitet i Malaysia i sommeren 2006, nyder Hurgronjes arbejde og kendskab til islam stadig i dag bred anerkendelse i Indonesien.
4. Hurgronje gjorde selv opmærksom på, at han allerede igennem flere år havde henvist til islams „fine katolske instinkt“ (Hurgronje, 1899: 130). I samme værk, skrevet kun tre årtier efter Vatikankoncilets dogme om pavens ufejlbarlighed, sætter han – ud fra en troendes synspunkt – dette næsten lig med princippet om konsensus mellem islamiske retslærde (1899: 145).
5. Heller ikke i denne vurdering kan Hurgronje betragtes som grundlægger af en helt ny strategi. Hans videnskabelige arbejde underbyggede snarere en erkendelse, der begyndte at vinde frem i den nederlandske koloniforvaltning i midten af det 19. århundredes første halvdel (Lapidus, 2002: 660)
6. Antydninger om en sådan religiøs evolutionsteori forefindes fx i Hurgronje (1924: 654). Såvel hans religionsteoretiske opfattelser som hans tiltro til det statslige uddannelsesvæsens rolle under opbygningen af et integreret, moderne samfund afspejler de store teorier af Auguste Comte (1798-1857), Charles Darwin (1809-82) og Herbert Spencer (1820-1903), som prægede det nittende århundrede. En af Hurgronjes samtidige og en af sociologiens grundlæggere, Emile Durkheim (1858-1917), har systematisk bearbejdet og videreudviklet disse teorier. Hans idéer prægede ikke blot Hurgronjes kolonipolitik, men senere også europæiske staters indre moderniseringspolitik, hvilket viser, hvordan videnskabelige antagelser kan overføres til politiske overbevisninger (jf. Lukes, 1985).
7. For en intensiv diskussion af spørgsmål om forholdet mellem islam og politik, se Jung (2004).
8. Sent i det 19. århundrede førte den europæiske offentligheds fokus på islam også til, at denne blev rekonstrueret på basis af et religionsbegreb, der lå tæt på den kristne fortolkning. Denne rekonstruktion blev dog også overtaget af muslimerne selv, især i forbindelse med den tids modernistiske islamiske reformbevægelser (jf. Ernst, 2003: 38-57 og Jung, 2005).

Litteratur

- Beckford, James A. (2003). *Social Theory & Religion*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Benda, Harry J. (1972). *Continuity and Change in Southeast Asia. Collected Journal Articles of Harry J. Benda*, New Haven: Yale University Press.
- Bousquet, G.-H. (1957). „Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936)“, i G.-H. Bousquet and J. Schacht (eds.), *Selected Works of C. Snouck Hurgronje*, Leiden: Brill.
- Casanova, José (2001). „Civil Society and Religion: Retrospective Reflections on Catholicism and Prospective Reflections on Islam“, *Social Research*, Vol. 68, No. 4, pp. 1041-1080.
- De Vries, Simon John (1968). „Bible and Theology in the Netherlands. Dutch Old Testament Criticism under Modernist and Conservative Auspices 1850 to World War I“, *Chiers bij het Nederlands Theologisch Tijdschrift*, No. 3: H. Veenman & Zonen N.V. Wageningen.
- Dodge, Toby (2005). „Iraq's Future: The Aftermath of Regime-Change“, *Adelphi Paper* 372, London: The International Institute for Strategic Studies.
- Dodge, Toby (2006). „Iraq: The Contradictions of Exogenous State-Building in Historical Perspective“, *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 1, pp. 187-200.
- Ernst, Carl W. (2003). *Following Muhammad. Thinking Islam in the Contemporary World*, Chapel Hill & London: University of North Carolina Press.
- Hurgronje, Christiaan Snouck (1899). „Besprechung von Eduard Sachaus: Muhammedanisches Recht nach schafiiischer Lehre“, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 53. Band, pp. 125-167.
- Hurgronje, Christiaan Snouck (1906a). *The Achehnese*, Vol. I, Leiden: Brill. Translated by A.W.S. O'Sullivan.
- Hurgronje, Christiaan Snouck (1906b). *The Achehnese*, Vol. II, Leiden: Brill. Translated by A.W.S. O'Sullivan.
- Hurgronje, Christiaan Snouck (1924). „Der Islam“, pp. 648-756 in *Lehrbuch der Religionsgeschichte*, 4. vollständig neu bearbeitete Ausgabe, Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Jung, Dietrich (2004). „Globalization, State Formation and Religion in the Middle East: Is Islam Incompatible with Democracy?“, *Distinktion*, No. 8, pp. 61-78.
- Jung, Dietrich (2005). „Der Islam gegen den Westen: Zur Genealogie eines internationalen Konfliktparadigmas“, pp. 39-66 in Matthias Hildebrandt und Manfred Brocker (Hrsg.), *Unfriedliche Religionen?. Das politische Gewalt- und Konfliktpotenzial von Religionen*, Wiesbaden: VS Verlag.
- Jung, Dietrich (ed.) (2006). *Democratization and Development. New Political Strategies for the Middle East*, New York: Palgrave MacMillan.
- Lapidus, Ira M. (2002). *A History of Islamic Societies*, 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press.
- Locher-Scholten, Elsbeth (1994). „Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago Around 1900 and the Imperialism Debate“, *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. 25, No. 1, pp. 91-111.
- Lukes, Steven (1985). *Emile Durkheim. His Life and Work. A Historical and Critical Study*, Stanford: Stanford University Press.
- Pedersen, Johannes (1957). *The Scientific Work of Snouck Hurgronje*, Leiden: Brill.
- Reid, Anthony (1969). *The Contest for North Sumatra. Atjeh, the Netherlands and Britain 1858-1898*, London and New York: Oxford University Press.
- Said, Edward (1978). *Orientalism*, New York: Vintage.
- Schatz, Klaus (1992). *Vaticanium I, 1869-1870, Band I: Vor der Eröffnung*, Paderborn: Ferdinand Schöningh.

- Stepan, Alfred (2000). „Religion, Democracy, and the ‘Twin Tolerations’“, *Journal of Democracy*, Vol. 11, No. 4, pp. 37-57.
- Steenbrink, Karel A. (1993). *Dutch Colonialism and Indonesian Islam. Contacts and Conflict 1596-1950*, Amsterdam: Editions Rodopi.
- Synnott, Hilary (2005). „State-building in Southern Iraq“, *Survival*, Vol. 47, No. 2, pp. 33-56.
- Vandenbosch, Amry (1959). *Dutch Foreign Policy Since 1815. A Study in Small Power Politics*, The Hague: Martinus Nijhoff.
- Vlekke, Bernhard H. M. (1945). *The Story of the Dutch East Indies*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Waardenburg, Jean-Jacques (1962). *L'islam dans le miroir de l'occident. Comment quelques orientalistes occidentaux se sont penchés sur l'Islam et se sont formé une image de cette religion*, Paris: Mouton.
- Yousif, Bassam (2006). „Coalition Economic Policies in Iraq: Motivations and Outcomes“, *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 3, pp. 491-505.